

DRIE ATJEH-MANNEN

SNOUCK HURGRONJE — VAN HEUTSZ — VAN DAALEN

door H. T. Dansté

Sedert ik in 1916 in het Koloniaal Tijdschrift eenige Atjèh-historie leverde, kreeg ik inzage van belangrijke brieven uit de archieven van een professor Snouck Hurgronje, een generaal van Daalen, een generaal van der Maaten. Zij en anderen vertelden mij van hun meestal atjèhsche ervaringen, en zelf beleefde ik twee maal een Atjèh-tijd en maakte ik in indischen dienst de periode-Van Heutsz nagenoeg geheel mede.

Zoo vergaarde ik een kennis van feiten en figuren, die wat tot heden daarvan bekend werd, corrigeerend zou kunnen aanvullen en doen winnen aan leven en aan relief.

Licht en donker zullen daarna soms wat anders vallen dan tot heden daarvan bekend werd corrigeerend zou kunnen aanperiode-Van Heutsz — in de oost-indische geschiedenis zal ze steeds blijven een allerbelangrijkst, een gulden hoofdstuk. Herwonnen zelfvertrouwen, frissche moed, gezond verstand dat overwinningen bevecht op bureau-sleur en sloome conventie, energie en ondernemingszin, zoo ambtelijk als particulier, lichten ons daaruit tegen; en Indië zien we groeien en aldra bloeien, als nooit tevoren.

De zaaiers, die den akker bereidden?

Van Heutsz is de man die wordt gezien. Maar er waren anderen, die hem op den voorgrond brachten; wéér anderen, die hem schitterend ter zijde stonden. Zonder Snouck Hurgronje ware er geen Van Heutsz geweest; en Christoffel, Colijn, Van Daalen, Van Loenen, Van der Maaten, Swart, Van der Wedden, — om in alphabetische orde eenige militaire namen te noemen — zij als zoo vele anderen hebben hem voortreffelijk gediend.

Over Van Heutsz en die anderen, over de periode-Van Heutsz willen wij dan handelen. Maar naar welk plan?.... Ik stel mij voor drie hoofdfiguren te kiezen als polen, waar omheen het al beweegt, en vooral hen tot onderwerp te maken van een studie. Drie hoofdfiguren — wie dat dan wel zullen zijn? Natuurlijk Snouck Hurgronje, Van Heutsz en Van Daalen. Zoo gevraagd wordt te noemen drie Atjèh-mannen uit de laatste halve eeuw, — geen andere namen passeeren dan onze lippen; alleen in de volgorde kan verschil bestaan, maar *die* namen moeten 't zijn.

De meesten zullen Van Heutsz nummer één zetten, van zelf! Van Heutsz heeft zijn gedenkteekenen te Batavia, te Koetaradja,

te Coevorden en te Amsterdam; en het was wel vooral voor zijn verdiensten in zake Atjèh, dat men die voor hem heeft opgericht.

Wie Van Daalen van nabij aan het werk heeft gezien, weet, dat ook hij gevoegelijk op de eerste plaats kan worden gesteld, wanneer men die wil inruimen aan dengeen, wiens leven en streven het meest en het onverdeeldst aan Atjèh waren toegewijd.

Ik houd mij aan de volgorde: Snouck Hurgronje — Van Heutsz — Van Daalen; en in wat ik over hen te vertellen heb, moge dat zijn rechtvaardiging vinden.

Het is geen lichte taak voor een nuchter mensch, die aan de waarheid niets wenscht af te doen maar daaraan ook niemendal wil toevoegen, om de portretten van die drie mannen te schetsen. We willen graag helden zien, maar ik ga ze niet zelf boetseeren! Ik retoucheer niets, ik beoefen geen schoonheids-chirurgie. Ik wil, voor zoover ik daartoe in staat ben, hen schilderen, natuurgetrouw. Waar zij mooi zijn of groot, kan de taak met te meer liefde worden volbracht; maar de kleinheid in het groote, het leelijke in het schoone?.... waar 't noodig is zullen zij worden gesignaleerd; waar het niet noodig is, zal ik er gaarne over zwijgen.

„Ceux qui l'ont vu ne sauraient l'oublier. Quarante ans, des yeux de lumière, un front de génie, un visage d'ascète, il est le plus rare assemblage de savoir, de labeur et — tout à la fois — de modestie et de hauteur scientifiques”.

Aldus het signalement van Dr. Christiaan Snouck Hurgronje, naar Chailley Bert hem zag, stoffelijk en geestelijk, te Batavia in 1897.

Het genoemde jarental was bijkans verdubbeld, maar voor het overige bleef de teekening het doen tot op het eind, dat kwam den 26sten Juni 1936.

Tot slot van zijn schildering van Snouck's wezen en werken zegt de franschman: „Il est de ces ouvrages que Dieu tire à peu d'exemplaires”.

Dit zeldzame „werk” van Godes schepping „verscheen” te Oosterhout op 8 Februari 1857.

Daar bezocht Christiaan de lagere school; in Breda profiteerde hij van de hoogere burgerschool en latijn en grieksch leerde hij zoo hier en daar; de laatste hand aan zijn klassieke opvoeding legde Dr. H. W. van der Mey te Leiden.

In 1874 begon daar te Leiden Snouck's universitaire studie, eerst in de theologie, dan in de semietische taal- en letterkunde, waarbij hoofdzaak werden: arabisch en Islâm.

Reeds op 24 November 1880 volgde de promotie tot doctor in de semietische letterkunde op een proefschrift, getiteld „Het Mekkaansche Feest”.

Dát was geen alledaagsche dissertatie! Het geschrift getuigde van een wetenschap, zóó groot, een oordeel zóó kloek, een inzicht zóó scherp, dat het ongelooflijk scheen, dat een drie-en-twintigjarige dát had kunnen praesteeren!

De jonge doctor studeerde eenige maanden te Straatsburg onder Nöldeke, en werd dàn leeraar aan de gemeente-instelling tot opleiding van oost-indische ambtenaren te Leiden, om onderwijs te geven in wat toen heette „godsdienstige wetten en gewoonten der mohammedanen”.

De eigen studie ging voort over een wijd veld van talen en letteren, en theologische, juridische en historische wetenschappen, en al wat noodig was om te geraken tot het verstaan van den Islâm, niet slechts in de arabische landen van zijn geboorte en eerste ontplooiing, maar ook in de gebieden die eerst later voor Mohammed's godsdienst waren gewonnen.

Ernstige historische beoefening van de *fiqh*, het recht, de „plichtenleer” volgens Snouck — had in het Westen eigenlijk nog nimmer plaats gehad. Snouck Hurgronje was de eerste die ze ondernam. En wat daaruit groeide, daarvan getuigen zijn in 1882 aanvangen-de publicaties, allereerst de „Nieuwe bijdragen tot de kennis van den Islâm” (Bijdr. t/d T.L.e.Vk. v. N.-I. IV. 6), waarin hij, zwaar gewapend met wetenschap, naar voren trad en onderrichtte. Verdiensten werden erkend, maar dwalingen aangewezen, open en zonder complimenten tegenover de dwalers; en de zaken van den Islâm werden belicht, zoodat ze zichtbaar werden, anders dan zij tot zoo lang waren gezien. Hij onthulde hoe het er mee stond, en hoe het zoo gegroeid was, waar, waardoor, wanneer..... Dr. Goldziher te Budapest was verheugd en doopte hem: den „Schöpfer der historischen Betrachtung des Fiqh”.

Maar de ambtenaar voor de beoefening van inlandsche talen, tevens adviseur voor oostersche talen en mohammedaansch recht, Mr. L. W. C. van den Berg te Batavia, was niets verheugd! Hij voelde zich persoonlijk gekrenkt door Snouck Hurgronje's zakelijke bespreking in „De Indische Gids” van April 1883 van zijn uitgave van het arabische rechtsboek „Minhâdj at-tâlibîn”. Die uitgave was overbodig voor zoover betreft den arabischen tekst, had Snouck Hurgronje geoordeeld, en wat aangaat de vertaling, verkeerd aangelegd. Van den Berg reageerde met persoonlijkheden: Hij zou met gelatenheid de afkeuring weten te dragen van een

jeugdig beoefenaar van het mohammedaansch recht, als de heer Snouck Hurgronje was. Wat zelfgenoegzame toon! Wat hooge ingenomenheid met eigen resultaten, die echter door géén geleerde van naam nog als juist waren erkend!

Voor dat antwoord en voor de kort daarop verschenen derde druk van Van den Berg's „De Beginselen van het Mohammedaansche Recht” — een „zonder oordeel uit secondaire bronnen gecompileerd schoolboek” volgens Snouck — strafte de „jeugdige beoefenaar van het mohammedaansch recht” den „quasi-beoefenaar” dier wetenschap af, in een strenge maar zakelijke critiek: „Mr. L. W. C. van den Berg's beoefening van het Mohammedaansche recht” in „De Indische Gids” van 1884; een critiek die eigenlijk veel meer was dan een critiek, een 152 bladzijden lange verhandeling met tal van nieuwe bijdragen tot de kennis van den Islâm.

Dat Snouck Hurgronje ook den Islâm in Nederlandsch-Indië was gaan kennen, bleek, behalve uit zijn reeds vermelde geschriften, uit publicaties als „Een en ander over het inlandsch onderwijs in de Padangsche Bovenlanden” en „De beteekenis van den Islâm voor zijne belijders in Oost-Indië”, beide van 1883, en uit zijn strijdschriften in dat jaar met den utrechtschen hoogleeraar de Louter over „De Islâm in Oost-Indië”.

In 1884-85 onderbrak Snouck zijn colleges voor een reis naar Arabië, om den Islâm daar aan de bron te gaan bestudeeren, en om de viering van het mekkaansche feest, waarover zijn proefschrift had gehandeld, van nabij gade te slaan en mee te maken.

Op die reis had hij al lang gevlast, en op een wandeling langs de leidsche singels met zijn leermeester, professor de Goeje, had hij er eens een balletje van opgegooid. De Goeje had het idee toen nog al dwaas gevonden. Naar het Oosten gaan, dat deed geen orientalist in die dagen. Wat De Goeje van belang vond, dat was de leidsche indische instelling, die had te concurreeren met een dergelijke gemeentelijke inrichting te Delft. Snouck Hurgronje's aanwezigheid aan het leidsche instituut zag De Goeje als een zaak van het hoogste gewicht.

Nadat Snouck Hurgronje daar een paar jaar lang gedoceerd had, werd de trek naar Arabië hem toch te machtig, en hij won informaties in bij den secretaris-generaal van buitenlandsche zaken, of hij niet aan het consulaat te Djidda kon worden verbonden; maar neen, daar had men in Den Haag geen ooren naar.

Toen stapte Snouck naar den heer Kruijt, den consul uit Djidda, toen die met verlof te 's-Gravenhage was aangekomen;

en dat bezoek werd een succes: Kruijt wilde den jongen geleerde helpen! hij zou hem te Djidda introduceeren! Ook professor van der Lith te Leiden zei hem zijn hulp toe: hij zou gedurende Snouck's afwezigheid naar Arabië, diens colleges aan de Indische Instelling waarnemen. Het vereischte verlof werd aangevraagd en verkregen, en — toen de heer Kruijt terugkeerde naar zijn ongere standplaats, reisde Snouck Hurgronje met hem mede.

Op 28 Augustus 1884 te Djidda aangekomen, gewerd Snouck Hurgronje aldra de uitnoodiging om lid te worden van een vereeniging tot instandhouding van een begraafplaats voor niet-mohammedanen. Dit was de eenige europeesche vereeniging die er te Djidda bestond! Maar Snouck wenschte te Djidda als mohammedaan te leven, en niet als niet-mohammedaan begraven te worden. Trouwens, ook europeanen, niet-mohammedanen, meende hij, konden te Djidda blijven leven, mits zij regelmaat betrachtten in handel en wandel. Maar het klimaat was er niet schoon! De lucht was zeer vochtig, en de atmosfeer daardoor bij groote hitte uitermate drukkend. Lag er geen Mekka achter Djidda, — wel vast zou niemand Djidda ooit tot woon- of ook maar tot pleisterplaats hebben gekozen!

Snouck Hurgronje verbleef er een klein halfjaar, en besteedde zijn tijd met zich het plaatselijk spreek-arabisch eigen te maken. Voorts knoopte hij mekkaansche relaties aan, en bestudeerde van uit de verte, zoo goed en zoo kwaad als dat ging, de toestanden en verhoudingen binnen de heilige stad; en vooral was zijn aandacht gericht ook op de Djawa, de te Mekka gevestigde kolonie van uit Nederlandsch-Indië afkomstige moslims. Dan werden er foto's gemaakt van groepen pelgrims uit diverse landen. En eindelijk vielen er voorbereidingen te treffen voor de reis naar Mekka — als het dáár eens toe mocht komen! als dat eens zou mogen gelukken! En... het lukte!

Toen men te Leiden ervan hoorde, maakte De Goeje zich ernstig ongerust over zijn waaghalzerigen leerling, en hij schreef hem in afkeurenden zin, maar wel wetend, dat het niets zou uithalen, dat Snouck zich niet zou laten tegenhouden. Inderdaad was het Mekka-plan verre van ongevaarlijk. Van arabische gastvrijheid hoort men soms groote dingen, maar te Mekka wordt die deugd wat eigenaardig betracht, en tegenover ongeloofigen heelemaal niet! Toen de profeet Moehammad 't te zeggen had gekregen, ontzei hij aldra den toegang tot Mekka en tot het daar jaarlijks gevierd wordende feest aan de landgenooten die nog volhardden in het ongelooft: „Ziet, de heidenen zijn vuilnis;

dat zij den heiligen masjid na dit jaar niet meer naderen!" sprak Allah door Moehammad's mond. En dat verbod, is men later gaan meenen, dat voor alle ongelooovigen, ook die van buiten Arabië, moest gelden. Sindsdien hadden „frankische honden", die het toch waagden binnen te dringen, ingeval van ontdekking géén kans van hun Mekka-ervaringen iets na te kunnen vertellen.

De spanjaard Badia, de zwitser Burckhardt, en de engelschen Burton en Keane hebben daar wél wat van kunnen navertellen, — een bewijs dat zij geluk hebben gehad. Maar zij kwamen als pelgrims, en zagen wat pelgrims te zien krijgen, en dat is niet alles wat er te beleven valt! Gedurende de bedevaart is Mekka zich zelf niet, en zijn de mekkanen anders dan anders. Van het leven, zooals dat zich afspeelt in normale tijden, ervaart de pelgrim niets; de belangrijke vreemdelingenkolonie wordt door hem niet opgemerkt; de werking die vandaar uitgaat op het godsdienstig leven in alle deelen van de mohammedaansche wereld, wordt niet gespeurd.

Snouck Hurgronje wilde Mekka anders bereizen dan die voorgangers meestal hadden gedaan. Hij wilde niet passief en ongemerkt worden meegevoerd in den vloed van pelgrims, die spoelt door het Mekka van de twaalfde maand in het arabische jaar; hij wilde Mekka ook meemaken in zijn gewonen doen. En hij wilde ook het conservatieve Medina bezoeken, waar men zich gelukkig prijst nog te kunnen sterven, zonder ooit zijn oog bezoedeld te hebben door den aanblik van een „frankischen hond"; en dus zou hij gaan in de kwaliteit die de zijne was: die van schriftgeleerde; en in het heilige gebied zou hij lang verblijven, om er zijn wetenschap te kunnen vergrooten in wetenschappelijk verkeer met andere moslimsche geleerden.

21 Februari 1885. Tegen den avond werd de tocht aanvaard van Djidda naar het Oosten, naar Mekka. Drie kameelen droegen de bagage, een vierde woestijnschip was passagiersboot en had kooien langs zij aan beide boorden: één voor Abd al-Gaffâr, zooals Snouck Hurgronje zich was gaan noemen, en één voor diens javaanschen reisgenoot.

De weg steeg aanhoudend, en met groote intervallen werden gendarmeposten gepasseerd, die, ten getale van zestien, het traject Djidda-Mekka in ongeveer gelijke moeten verdeelden.

Twee van die posten waren dorpen tevens: Bahra, dat na tien uur gaans gepasseerd werd, en Hadda, waar men 's morgens klokke vier aankwam. Daar te Hadda plachten passanten te pauseeren, tot de hitte van den dag was geleden; want dat lijden is onder

een dak en tusschen vier muren minder hevig dan buiten in het arabische zonnebad.

In een koffiehuis — neen dat klinkt te voornaam! — in een koffiestalletje — maar dat lijkt weer te idyllisch! — laat ons zeggen: in een soort stal, waar koffie en schuilplaats te krijg waren, maakten de reizigers het zich gemakkelijk, en werd van de meegebrachte proviand een warm maal bereid. Maar Snouck Hurgronje was nog niet zoo compleet Abd al-Gaffâr geworden, dat hij geduldig kon zitten wachten, tot de zon zich in den laten namiddag wat zou gaan matigen. Hij wou voort, en met veel moeite gelukte het hem, zijn karavaan reeds om acht uur in beweging te krijgen.

Een paar uur later zag hij rechts oprijzen den grauwen berg, waaruit de mekkanen de steenen houwen voor hun moskeeën en voorname gebouwen.

Maar de hitte verderop, — dat was geen zonneschijn meer te noemen, dat was hellevuur! Toch — het gebied dat klokke twee, na het passeeren van een grenssteen werd betreden, was het Heilige gebied: de Haram.

De klim werd steiler en de weg steenachtiger en meer en meer ingesloten tusschen de bergen.

Kort voor zonsondergang (23 Februari) kwam men aan het kruispunt, waar de Mekkaganger te kiezen heeft tusschen een wegbovenover en een pad-onderlangs; en langs dat pad-onderlangs werd klokke zeven de bestemming bereikt: de heilige stad Mekka, het door den geleerde gezochte oord, „waar duizende geloovigen vaak jaren lang studeeren en zich hun meeningen vormen nopens deze wereld en het hiernamaals; waar indiërs, javanen, turken en arabieren in het arabisch redeneeren over hun allerhoogste belangen” (SnH), de „Lebensquelle des jetzigen Islam”.

Snouck Hurgronje leefde te Mekka als moslim onder de moslims.

De verplichte godsdienstoefeningen verrichtte hij trouw mee, en zijn optreden in het publiek dwong respect af.

Hij verkeerde met geleerden en aanzienlijke mekkanen, en kreeg toegang tot stads- en moskee-archieven, waaruit voor de wetenschap nog alles viel te oogsten. Hij zag en hoorde hoe er in internationale gezelschappen, zooals die zich te Mekka constitueerden, onderwijs gegeven en ontvangen werd; hoe men er politiseerde en discuteerde, en hoe, in afwijking van het islamietische ideaal, de practijk van de Wet er zich ontwikkelde. Hij beluisterde de harteklop van de wereld van den Islâm, en verstond hoe die

werd voortgeplant naar de verste gewesten, en hoe de gevolgen zich daar plaatselijk moesten openbaren.

Zoo studeerde en vorschte hij, en zes maanden lang ging alles naar wensch. Toen kwam de Temps van 5 Juli 1885 met een bericht, dat onheil voorzei, zoo het werd overgenomen door de turksche en arabische bladen.

En dat geschiedde, met het gevolg, dat den 5den Augustus Snouck Hurgronje de aanzegging gewerd, dat hij Mekka onmiddellijk had te verlaten. Slechts enkele uren werden hem gegund om zijn koffers te pakken; en toen ging de reis terug naar Djidda, onder geleide van twee turksche politiesoldaten.

Wat was er gebeurd?

In 1883 hadden professor Euting uit Straatsburg en een fransche Dr. Huber een wetenschappelijke reis gemaakt in het binnenland van Arabië, en lang waren zij te gast geweest bij den emir Ibn Rasjid in diens gebied. Met achterlating van hun goed, waaronder een grafsteen met oud-syrische inscriptie, de later befaamd geworden stele van Teima, waren zij van daar afgereisd; eerst Euting en dan Huber, langs verschillende wegen: Euting bereikte de havenplaats el-Wedsj, maar had eenige dooden te maken, om daar levend te kunnen belanden. Huber had 't gemakkelijker: zonder ongeval gelukte 't hem Djidda te bereiken. Maar — hoewel de autoriteiten 't hem ontrieden en zelfs verboden, verliet hij Djidda, om andermaal het binnenland in te gaan; en dat waagstuk kostte hem zijn leven.

Het bericht dat Dr. Huber vermoord was, werd te Djidda ontvangen, kort voor de aankomst aldaar van Dr. Snouck Hurgronje, tegelijk met den nederlandschen consul Kruijt, in Augustus 1884.

Frankrijk was in die dagen te Djidda niet vol vertegenwoordigd. De vice-consul was met verlof, en de eerste drogman — ook een franschman — nam het ambt waar. Vroeger had onder soortgelijke omstandigheden de nederlandsche consul Kruijt de fransche belangen wel behartigd; maar nu was ook Kruijt afwezig geweest. Eerst in October kwam de vice-consul De Lostalot te Djidda terug, en toen was Frankrijk — hoewel voller, toch slechter nog vertegenwoordigd!

Die vice-consul kreeg opdracht van zijn regeering te zorgen, dat het goed van Huber, dat was achtergelaten bij diens gastheer Ibn Rasjid te Haïl, zijn weg zou vinden naar Parijs.

Bedoeld werd vooral de stele van Teima, waarvan de tekst intusschen naar prof. Euting's teekening door Nöldeke was ont-

cijferd, en die daardoor beroemd was geworden.

De steen werd voor Frankrijk gewonnen; maar dat was niet de verdienste van De Lostalot! De Lostalot was iemand van klein verstand, maar die gehouden wou worden voor een slimmerd; en tot dat doel dichtte hij — voor Snouck Hurgronje allergevaarlijkste fantasieën. Op den steen was jacht gemaakt, vanuit Damascus door professor Euting, vanuit Mekka „par un autre savant du nom de docteur Snouck Busyrouse (lees: Hurgronje), portant le nom d'Abdul-Gaffar depuis sa conversion à l'islam", van alle kanten door het ottomaansche gouvernement, dat — als gevolg van de indiscreties van dat tweetal geleerden — gepoogd had zich ervan meester te maken. Maar hij, De Lostalot, was met den prijs gaan strijken!

Met die onware voorstelling van zaken, die haar weg vond éérst in de fransche en later ook in de turksche en arabische pers, schond hij zijn belofte, aan Snouck Hurgronje vóór diens vertrek uit Djidda naar Mekka gegeven, om diens verblijf te Mekka voor Europa geheim te houden; en, met hem archaeologische ambities aan te wrijven, bracht hij hem in groot levensgevaar. Een „frank" die wetenschap vergaart inzake de Heilige Wet, kan als vroom Islamiet worden gerespecteerd; maar een frank, die belang stelt in oude steenen, is wel vast een onheiligh koopman, zoo geen veraderlijk spion.

Zoo bewerkten een kleine geest en een gering verstand, in ontrouw en ijdelheid, het ontijdig einde van Snouck Hurgronje's wetenschappelijke ontdekkingsreis.

Het onder betrekkelijk gelukkige omstandigheden begonnen onderzoek kon niet rustig worden afgesloten, het verzameld materiaal niet compleet worden meegevoerd. Medina moest onbezocht worden gelaten; en het naderende Groote Feest, dat hij, na van de 5de tot de 11de maand te Mekka te hebben verbleven, gehoopt had in de 12de maand daar te zullen medevieren?....

Nadat de leuens van De Lostalot ook in de arabische pers hadden doorgewerkt, was terugkeer naar Mekka niet meer mogelijk, ook al zou de turksche overheid intusschen tot beter inzicht zijn gekomen.

Den 19den September 1885 ging Snouck Hurgronje scheep, om naar Europa terug te keeren.

„De ironie van het door Allah vooruit bepaalde lot" (SnH) deed dien dag dat de boot afhiel van de arabische kust, samenvallen met den grooten feestdag van de pelgrims, met het Mekkaansche Feest, waarover handelde Snouck's dissertatie.

Er werd winst gederfd, maar de oogst was toch al behoorlijk en de publicaties terzake culmineerden in het standaardwerk „Mekka” (twee deelen met platen-atlas), dat in 1888-89 te Leiden het licht zag. Ruim veertig jaar later, in 1931, verscheen er van het tweede deel nog een engelsche vertaling door Monahan.

Die vertaling kwam dus wel heel laat; maar juist die late vertaling bewijst wat blijvende waarde de inhoud vertegenwoordigt en hoe onovertroffen die tot op heden is gebleven.

Voor Snouck Hurgronje zelf bestond de van zijn Mekka-reis overgespaarde winst echter niet zoo zeer in dat vermaarde geschrift, als wel in den invloed van zijn verblijf in het geestelijk centrum van den Islâm op al zijn verdere studiën.

Terug in patria hervatte Snouck Hurgronje zijn colleges te Leiden in de „godsdienstige wetten en gewoonten der mohammedanen”. Weldra doceerde hij den Islâm ook aan de zusterinstelling te Delft, waar professor Dr. A. W. T. Juynboll, ziek geworden, zijn hulp inriep om zijn colleges waar te nemen. Na Juynboll's dood op 4 Februari 1887 werd Snouck aangezocht, diens zetel voor vast te bezetten; maar hij bedankte; Leiden bleef hij trouw, waar hij op 9 Maart 1887 ook tot lector aan de Rijks-universiteit benoemd werd.

Het onderzoek van den Islâm in het land van zijn geboorte — meende de onderzoeker — moest te gelegener tijd worden voortgezet in het land van zijn indonesische belijders. De Djawapelgrims hadden te Mekka en te Djidda Abd al-Gaffâr's bijzondere belangstelling gehad! — getuige het vierde hoofdstuk van zijn Mekka — en onder hen waren ook de atjèhers. Zij lokten hem, omdat zij voor Nederland een probleem opleverden, waarvan de oplossing nog niet was gevonden. Ginds had hij veel met hen gesproken; en Atjèh's ongekroonde koning uit de dagen van den gouverneur Van der Heijden: Sejjid Habib Abdoerrachman ez-Zahir, die zich tegen beding van een flink jaargeld indertijd had onderworpen, en sinds te Mekka resideerde, — die Habib had hem reeds op 8 Moharram 1302 (d.i. in October 1884, toen Snouck Hurgronje nog maar een paar maanden te Djidda verbleef) een in het arabisch gesteld recept verschaft: hoe Atjèh zijns inziens zou zijn te pacificeeren.

Dan, in 1887 ontving Snouck's atjèhsche belangstelling nieuw voedsel. De controleur van Langen, uit Atjèh, met verlof in Nederland, kwam hem aan boord met de producten van gemaakte atjèhsche taalstudiën, waaruit een spraakkunst met lees oefeningen

en een woordenboek moesten groeien. Op de uitgave van een en ander zag Snouck Hurgronje in 1888-89 toe. Maar wat Van Langen óók vertoonde: dat waren brieven van een Teungkoe di Tiro, en meer andere, zoo atjèhsche als maleische geschriften.

Snouck Hurgronje vond dat voor onze regeering zeer leerzame stukken. Tot recht verstand van de religieus-politieke verhoudingen en van wat in verband daarmee te doen viel, en wat te laten, waren die brieven allerbelangrijkst!

Op advies van Mr. W. B. Bergsma richtte hij zich tot den minister van koloniën Keuchenius, met het aanbod, hem te vertellen van wat er stond in die brieven, alsook in de nota van Habib Abdoerrachman.

Dat was op 26 Juli 1888 dat hij dat deed; en in het voorjaar van 1889 vertrok hij naar Indië met een bijzondere opdracht.

Ge meent, dat die opdracht Atjèh zou hebben betroffen? Het is niet zoo. In Atjèh had men de geconcentreerde linie en de beri-beri; en beter — werd zoo gemeend — was daar niet te krijgen. Met de geconcentreerde linie wist men, waar men financieel aan toe was: ze kostte zoo-en-zoo veel per jaar, en daarmee uit! over Atjèh-politiek hoefde er verder niet te worden gesproken. En de beri-beri? daartegen had dezelfde slimme minister Sprenger van Eijk, die het concentratie-plan had uitgedacht, een commissie benoemd: de commissie-Pekelharing; dus ook op dat punt was men gedekt. Neen, inzake Atjèh wenschte de regeering niets nieuws. Men was nu tot een modus gekomen, en die — meende men — moest worden gehandhaafd.

Maar Tjilegon en de Islâm op Java! die wenschte de regeering te zien bestudeerd. Daar te Tjilegon, in datzelfde Bantam, waar ook Lebak lag, — het Lebak uit de Max Havelaar van Multatuli — daar waren onverhoeds een aantal europeanen vermoord, en daar waren hadji's aan te pas gekomen, dus daar moest de Islâm op de een of andere manier voor worden verantwoordelijk gesteld. Maar wat was er met dien Islâm op Java?

Dat bedoelde de regeering Snouck Hurgronje te laten onderzoeken; en zoo gewerd hem een bijzondere opdracht om voor hoogstens twee jaar naar Indië te gaan, ter beschikking van den gouverneur-generaal, ten fine van een onderzoek naar de instellingen van den Islâm. Maar Snouck Hurgronje's belangstelling ging wel heel sterk uit naar Atjèh, want daar heerschte kwaad, dat mogelijk kon worden verholpen; daar heerschte ziekte, die alle gedokter nog had getard. Geneesmiddelen waren er zoo eenige beproefd, maar geen medicijnmeester had daar nog eer mee in-

gelegd. De ziekte kostte millioenen en reputaties. De geneesheeren en wie zich als zoodanig aanboden, vlogen elkaar in de haren. Rond het ziekbed was veel rumoer. En de regeering was angstig geworden, het volk twijfelmoevig; en toen had men in 1884 gegrepen naar een „doemwaardig zoogenaamd stelsel”, dat onze militairen „veroordeelde om, gelijk de aap aan den ketting, het gesar der hen omgevenden te verdragen zonder vrijheid om de plagers verder te vervolgen dan die ketting reikte”. Systematisch werd de onmacht onzer militairen gepreekt tot het uitvoeren van krijgsoperaties en eenige duizenden soldaten werden misbruikt „om een ellendig lapje grond te bewaken, dat noch in zichzelf, noch als kiem van meer of beter ook maar de geringste waarde had”. Dat was de concentratie, zooals Snouck die later beschreef, „uitgevonden om eenen minister in plaats van ernstigen arbeid cynisch gemak te verschaffen”; en „de immoreele moeder van gansch een geslacht van immoreele kinderen”.

„De door haar tot beginsel verheven beginselloosheid werkte besmettelijk op wie in Atjèh te arbeiden hadden. Zij kweekte onwaarheid in de rapporten, zij maakte het bestaan mogelijk van gouverneurs, die hunnen officieren quasi vrijheid van militaire actie lieten, maar onder de voorwaarde dat zij nimmer dooden of gewonden zouden thuisbrengen en anders persoonlijk de verantwoordelijkheid zouden dragen van de euveldaad, dat zij als militairen hadden gehandeld”.

Zij zou later nog een wangedrocht ter wereld brengen als „de schandelijke Oemar-comedie; ambtenaren van soliden aanleg maakten zij sceptisch, onverschillig, eindelijk traag; officieren lusteloos, minderen vreesachtig soms”.

„De Atjèh-oorlog” — donderde Van Heutsz’ stem drie jaren later — „knaagt aan ons koloniaal bezit; hij *moet* eindigen!”

Dat wist Snouck Hurgronje in 1889 ook al, en hij dacht meer dan iemand anders óók aan het belang van den patient zelf; ook het belang van den atjèher eischte beëindiging van den strijd.

Snouck Hurgronje nu meende, dat men, om kans te krijgen een ziekte te kunnen genezen, moet beginnen met het stellen van een juiste diagnose. Dat zag hij duidelijk, was nog niet geschied. De atjèher met wien men nu al zestien jaar lang aan het vechten was, werd geestelijk nog niet gekend; zijn maatschappij werd nog niet begrepen.

Atjèhsche oordeelen en vooroordeelen, beweegredenen en reacties, — men maakte zich daarvan wel voorstellingen, maar die voorstellingen waren onjuist; en de berekeningen, die men daarop

grondde, faalden natuurlijk. Ze kostten schatten, en de uitkomst was veelal schande. Snouck Hurgronje wou op Atjèh gaan kijken.

Wanneer hij met een engelsche P & O boot naar Pinang voer en dan — hetzij als Abd al-Gaffâr, hetzij als onofficieel europeaan — overstak naar Atjèhs Noordkust, met vermindering van de nederlandsche bestuursposten, — hij had hoop, dat 't hem dan lukken zou te blijven leven om zijn onderzoek in te stellen naar de kwaal die daar heerschte in Noord-Sumatra.

In Den Haag op het Plein was men niet enthousiast over dat reisplan, waaromtrent Snouck Hurgronje den 27sten Januari het oordeel vroeg van den adviseur-honorair voor inlandsche zaken Holle; men vond de zaak niet urgent, maar — men maakte geen bezwaar.

Dat 't een gevaarlijk ding was, wat Snouck Hurgronje wilde ondernemen, viel den minister zoo niet op. Wat gevaarlijk was, wat niet — daaromtrent had men op het Plein trouwens eigenaardige opvattingen. Het inspecteeren van pesantrèn's (mohammedaansche godsdienstscholen op Java), dat heette levensgevaarlijk! — eenige jaren later werden zulke inspecties den bestuursambtenaren gewoon opgedragen, en nooit zijn daar ongelukken van gekomen — maar de particuliere wandeling door Atjèh, die Snouck Hurgronje zich voorstelde te maken, — daar werd niet bij stil gestaan. De minister had geen bezwaar, als Indië geen bezwaar had; en Indië maakte geen bezwaar.

Snouck Hurgronje stoomde dus op Pinang aan met een boot van de P & O; maar — adjajéb sóbeuhan Allah! zeggen we met den atjèhschen verteller, d.i.: o wondere dingen Gods! — in Pinang wachtte den reiziger een verrassing. Daar kwam hem de nederlandsche consul Kruijt aan boord verwelkomen — dezelfde Kruijt met wien hij vier, vijf jaar tevoren te Djidda was samengeweeft — en deze overhandigde hem een buitenzorgsche boodschap van 9 April, dat hij zijn plan om van Pinang uit te trachten met Atjèh in relatie te komen, moest opgeven; hij had direct door te reizen naar Batavia.

Voor Snouck Hurgronje was dat een groote teleurstelling.

Waarom de toegang tot Atjèh hem zoo op eenmaal ontzegd werd?

Buitenzorg had eerst buiten Atjèh om naar Holland doen weten, dat tegen Snouck Hurgronje's atjèhsche reisplan geen bezwaar werd gemaakt. Maar achteraf werd toch nog het oordeel gevraagd van den gouverneur van Atjèh. De gouverneur van Teijn legde de zaak den assistent-resident Goossens van Groot-Atjèh voor, en

dien ambtenaar leek het maar beter om de visite van Snouck Hurgronje af te wimpelen. Hij had bezwaren en het viel hem niet moeilijk den gouverneur te overtuigen, dat de politieke toestand de uitvoering van het reisplan niet toeliet. De reis zou wantrouwen wekken. Abd al-Gaffâr's afkomst zouden de atjèhers wel te weten komen, en zijn poging zou in verband worden gebracht met ons streven naar aanraking met den pretendent-sultan en de hoofden der oorlogspartij; de beoogde onderwerping van de Keumala-partij, de waarschijnlijkheid van het komende succes zou worden in de waagschaal gesteld en dat mocht niet!

De gouverneur zei dat op 25 Maart 1889 verder naar Buitenzorg, waarop een missive van den gouvernements secretaris van 9 April aan den heer Snouck Hurgronje te Pinang het verbod betekende om daar te blijven: hij moest direct doorreizen naar Batavia.

Laten we hem loven, dien assistent-resident, die den heer Snouck Hurgronje zoo te zeggen de atjèhsche deur voor de neus toegooide. De geleerde heeft in de jaren die volgden, onschatbare diensten bewezen aan Nederland, aan Indië, en in zonderheid ook aan Atjèh; om van zijn mérites voor de wetenschap in het algemeen niet te spreken.

Of dat ook zoo zou zijn gelooopen, wanneer hij in '89 het atjèhsche binnenland was ingewandeld? en of hij in dat binnenland vèr zou zijn gekomen? of men hem er vèr zou hebben laten wandelen? Open vragen! Maar het zou zijn geweest: een hachelijk, een hoogst gevaarlijk experiment! Gelukkig maar dat het niet is beproefd. Maar toen, in 1889, vond de heer Snouck Hurgronje, dat er niemendal viel te prijzen. Het was een onplezierige streep door zijn atjèhsche rekening.

Snouck Hurgronje bleef een, twee weken te Pinang, waar Maxwell resident was, met wien er viel te praten over de atjèhers in de Straits en over zijn ervaringen ter Westkust van Atjèh, zes jaar geleden, toen hij die had bezocht naar aanleiding van de gevangenhouding door den radja van Teunom van de bemanning van het engelsche stoomschip Nisero, dat te Panga was gestrand en leeg geplunderd en vergaan.

Vandaar reisde Snouck naar Singapore, waar hij den nederlandschen consul Lavino zag, die goede zaken maakte met den Atjèh-oorlog, door zijn leveranties van kolen, vivres en materialen voor de genie.

Dan reisde hij door naar Batavia.

Daar zette hij uiteen, dat dat advies uit Koetaradja niet juist

was, en op 21 Mei zette hij 't in een nota aan den gouverneur-generaal, dat hij verzocht naar Atjèh te worden gezonden, aangezien „zoowel uit een politiek als uit een wetenschappelijk oogpunt het betrekken van Atjèh in den kring mijner nasporingen omtrent de practijk van den Islam in deze gewesten van groot belang” is.

Den 23sten vroeg de regeering aan den gouverneur van Atjèh wat hij ervan dacht, en deze antwoordde reeds op 11 Juni: Geen bezwaar, *mits* — de grenzen van de stellingen op Groot-Atjèh en te Sigli, Idi en Meulaboh niet werden overschreden.

Was 't die „mits” die de Atjèh-belangstelling matigde?

Was 't het besef dat het niet meer mogelijk was incognito op Atjèh te komen, sinds de kranten komst en gangen van Abd al-Gaffâr hadden signaleerd? Of was Java, dat werd afgereisd, den geleerde intusschen gaan boeien?

Vermoedelijk was 't zoo van alles wat. De goede tijd voor Atjèh was nu voorbij en Java leverde volop stof voor zijn belangstelling. Beter zich nu maar eerst op Java te concentreeren!

En stelselmatig reisde hij het gebied daar af om de inlandsche wereld nader te leeren kennen, gebruiken, gedachtenwereld, nooden en behoeften.

Te Madioen was hij daarmee bezig, toen in Februari 1891 de tijding kwam, dat de gouverneur van Teijn zijn overkomst vroeg naar Atjèh, en wel „zoo spoedig mogelijk”.

Die spoedbestelling hield verband met de vervanging van Goossens als assistent-resident van Groot-Atjèh door Ruyssenaers. Deze las in de stukken van de gemankeerde visite en begreep dat men had geblunderd. Hij sprak er over met generaal van Teijn, die nu ook iets ging beseffen van de waarde van een wetenschappelijke Atjèh-verkenning op politiek-religieus gebied, als Snouck Hurgronje had bedoeld te maken.

Vrijwel algemeen meende men in die dagen, dat zoo men den soeltan had gewonnen, alles zou zijn gewonnen: met Atjèh zou men dan klaar zijn. En waar de soeltan — (pretendent-soeltan zei men) — verbleef te Keumala, sprak men van hem en de zijnen als van een Keumala-partij, en atjèhsche hoofden en ambtenaren van binnen de linie liet men Keumala-tochten ondernemen om geschenken over te brengen en de stemming tegenover het gouvernement ginds te verbeteren.

Ook van de onvermijdelijk ongunstige gezindheid van de schriftgeleerden, godsdienstleeraren, moskee-beambten en andere lieden van den godsdienst had men géén begrip. Nopens een mogelijke

betering in de stemming van de „geestelijke partij” — onjuiste term, omdat de Islam géén priesters of geestelijken kent — kon men zich dus nog illusies maken.

En zoo schreef generaal van Teijn naar Java:

„Nu na Teungkoe di Tiro's dood is 't van belang te weten, hoe „de gezindheid der geestelijke partij in het algemeen is, en in „welke richting zij zal trachten invloed uit te oefenen op de Keu- „malapartij”. Daarom stelde hij voor om Dr. Snouck Hurgronje „zoo spoedig mogelijk” een reis naar Atjèh te doen ondernemen.

Er wordt in Indië ook door langzame lieden veel gemorst met „zeer veel spoed” in de dienstcorrespondentie, en zoo was ook de spoed, waarmee Snouck Hurgronje naar Atjèh werd opontboden, niet redelijk. Dat gaf deze te verstaan in zijn medio Februari vanuit Djokja geschreven antwoord: Om zijn onderzoek op de goede manier te kunnen beginnen, was voorafgaand schriftelijk overleg met assistent-resident Ruysenaers gewenscht; en in verband met de naderende Vasten waren de eerstvolgende maanden geheel ongeschikt: zelfs op Java viel er in de poesamaand met schriftgeleerden niet te werken. Het was dus beter eerst na omme- komst van de poeasa naar Atjèh te vertrekken.

De generaal van Teijn vond het goed, maar werd ziek, en trad den 23sten April reeds af; en ook Ruysenaers werd als assistent-resident opgevolgd door Bakker.

Overste Pompe van Meerdervoort zou worden de nieuwe gewestelijke bestuurder, en stond op het punt van naar Atjèh te vertrekken, toen de heer Snouck Hurgronje hem te Batavia een bezoek bracht. Pompe was dien dag juist bij den gouverneur-generaal geweest; toch bleek hij geheel onwetend te zijn van de Atjèhreis, die aan Snouck Hurgronje was opgedragen en hij keek daar eenigszins onthutst van op; en zijn ergernis groeide, die dien dag al eer gewekt was door de kennelijke afwezigheid van Atjèh-belangstelling daar, waar men die had mogen verwachten. Zelf was hij naar Buitenzorg getogen met een volledig Atjèh-politiek program, maar de gouverneur-generaal had geen kennis ervan willen nemen: verlangd werd enkel, dat hij het werk van zijn voorganger zou voortzetten, en in diens geest.

„Excellentie”, had Pompe gezegd, „ik heb mijn eigen ideeën inzake Atjèh en die zou ik U graag willen voorleggen.” Maar dat te doen was hem niet gelukt; de gouverneur-generaal was niet nieuwsgierig geweest!

Overste Pompe keek somber.

„Als u mij liever niet op Atjèh ziet komen, zegt u dat dan

aan de regeering”.

Maar neen, dat was het niet, integendeel! Pompe wilde alles doen om het welslagen van het onderzoek te bevorderen. Kon hij iets voor hem doen? De heer Snouck Hurgronje zei 't den gouverneur niet lastig te zullen maken, hij ging liefst zijn eigen weg, maar hulp tot het inhuren van een woning wilde hij gaarne aanvaarden. En zoo huurde overste Pompe, die één week eerder naar Atjèh vertrok, een woning van een arabier op Peukan Atjèh, waar Abd al-Gaffâr zou kunnen huizen, op eenigen afstand van de europeesche gezelligheid, juist zooals dat besteld was.

Medio Juli 1891 kwam Snouck Hurgronje op Atjèh aan, en hij bleef daar zeven maanden, tot Februari 1892, en zoo overleefde hij er den gouverneur Pompe van Meerdervoort.

Deze had te veel haar op zijn kruin, zeiden de hoofden van binnen de linie. Gouverneurs met kuiven — vroeger generaal Eenoog (Van der Heijden), en nu weer Pompe — gaven te veel vat aan Batavia; maar de gladschedeligen, als Van Teijn en anderen, zij maakten voortreffelijke promotie! De buitenkant van den schedel, daar kwam 't vooral op aan! Pompe's haardos was te zwierig en daardoor maakte hij 't niet lang. Hij had zijn Atjèh-overtuigingen, legde die de regeering voor, en toen deze blijk gaf daar niet van te willen weten, legde Pompe, als man met karakter en zonder gezin, het bijltje er meteen bij neer.

Snouck Hurgronje zag nog den opvolger Deijkerhoff het gouverneurshuis betrekken (31 Januari 1892). Een kleine maand later kon hij zijn onderzoek voor geëindigd verklaren en keerde hij naar Java terug.

Gedurende die zeven maanden Atjèh waren er schatten vergaard op taal- en volkenkundig gebied, rijker en schooner dan er, waar ook in Indië, ooit nog waren ontgonnen; en ook in godsdienstig en politiek opzicht was het verstaan van den atjèher volkomen geworden.

De patient was onderzocht, het ziektebeeld geteekend, de diagnose gesteld, — en onverveerd waagde de dokter het zelfs de geneeswijze aan te geven.

Den 23sten Mei sloot hij af zijn „Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjèh”, dat een glasheldere verklaring gaf van het Atjèh-zeer: bodem, kiem, groei, woekering, mogelijke genezing — alles werd er in behandeld.

Het verslag telde vier hoofdstukken, waarvan het eerste over die levensuitingen van de atjèhers handelde, waarin géén islamietische invloeden vielen aan te wijzen; het tweede ging over levensuitin-

gen, waarin de islamietische invloeden domineerden; het derde behandelde de hoofdmomenten van den oorlog; en het vierde of laatste gaf de uit al het voorafgaande te trekken conclusies.

De Raad van Indië zag dat het schoon was en ried het verslag te publiceeren. Maar in dat verslag kwam felle critiek voor op het werk van Der Kinderen en Van den Berg ten aanzien van Atjèh: op hun regeling van het rechtswezen en op wat zij over Atjèh hadden gezegd en geschreven.

Mr. Der Kinderen had tot voor kort oogverblindend geschitterd aan het bataviasche firmament en dat had hem benijders bezorgd, en zij die den Raad van Indië samenstelden, die adviseerde tot publicatie van het verslag, — zij waren stellig niet allen Der Kinderen's vrienden!

Of het één verband hield met het ander? Of de waardeering voor een zoo schoon werkstuk niet mee gevoed werd door onschoon leedvermaak?

De mogelijkheid valt niet te ontkennen, waar er van haast om zich naar de in het verslag gegeven wenken te gedragen, niets viel te bespeuren.

De gouverneur-generaal vroeg, of de auteur bezwaar had tegen de door den Raad gewenschte publicatie. Neen, de auteur had geen bezwaar, maar hij had méér materiaal, op volkenkundig gebied vooral. Beter leek 't hem om van het een en ander enkel op te nemen wat voor het publiek wetenswaardig was. Zoo geschiedde, en in 1893 verscheen het eerste deel van „De Atjèhers” van de Landsdrukkerij te Batavia.

Wat daarin gedrukt stond ten ongunste van Der Kinderen en Van den Berg was heel wat zachter dan wat de gouverneur-generaal en de Raad van Indië bedoeld hadden te publiceeren. Toch — die heeren voelden zich niet geveleid en gingen op audiëntie bij minister van Dedem om te protesteeren tegen de uitgave van overheidswege van een werk, waarin zoo ongezoeten critiek voorkwam op hun praestaties.

De minister voelde met hen mee en seinde naar Indië, dat met verspreiding van het tweede deel moest worden gewacht tot na ontvangst van een brief die zou volgen.

De brief volgde en droeg den gouverneur-generaal op om den auteur van „De Atjèhers” een standje te maken en om — als genoegdoening voor beide becritiseerde heeren — een regeeringsverklaring toe te voegen aan het tweede deel.

De landvoogd Jhr. Van der Wijck ontbood den schuldige of beschuldigde — en toonde hem 's ministers brief. Maar de delinquent

was niet boetvaardig: „Ik heb enkel mijn opdracht vervuld”, zei hij. „Wat de Raad van Indië gepubliceerd wilde hebben, heb ik gepubliceerd, maar zeer verzacht!”

„Accoord!” antwoordde de gouverneur-generaal, „met dit onderhoud is voldaan aan den wensch van den minister; en de regeeringsverklaring, die aan uw boek wordt toegevoegd, — u zult die zelf mogen keuren!”

Zulks is de geschiedenis van de „Bekendmaking”, die we vinden vóór in het in 1894 verschenen tweede deel van „De Atjèhers”, en die luidt:

„Hoewel de Regeering het initiatief heeft genomen om dit werk als een wetenschappelijke bijdrage tot een vraagstuk van groot en actueel belang ter Landsdrukkerij te doen uitgeven, vindt Zij in het polemische karakter, dat het betoog hier en daar heeft aangenomen, aanleiding om te allen overvloed te verklaren dat Zij niet mag geacht worden aan den inhoud van het werk tot in elk onderdeel Hare instemming te hebben gegeven.

C. B. NEDERBURGH.”

Het waren vooral de eerste twee hoofdstukken uit het Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjèh, die tot „De Atjèhers” werden verwerkt. Uit de 3e en 4e hoofdstukken wordt veel teruggevonden in Snouck Hurgronje's voorrede tot de in 1906 verschenen engelsche vertaling door O'Sullivan: „The Atcheneese”. Die vertaling toont al wel aan, dat de lectuur niet enkel van belang is voor wie met *Atjèhers* speciaal te maken hebben.

Het eerste deel houdt in de hoofdstukken:

- I. Volksindeeling, staatsbestuur en rechtspraak.
- II. Atjèhsche kalenders, feesten, jaargetijden.
- Landbouw, zeevaart en vischvangst.
- III. Familieleven en familierecht.

Het tweede deel:

- I. Wetenschap.
- II. Letterkunde.
- III. Spelen en vermaken.
- IV. Godsdienst.

In deel I pp. 178-197 wordt de oorlog van den atjèhschen kant bekeken, en daar vinden we genoemd een atjèhsch heldendicht, dat den oorlog bezingt en waarvan de inhoud wordt weergegeven in deel II pp. 106-122.

Dat zijn stellig opvallende gedeelten! Maar wat is niet belangwekkend in dit rijke, meesterlijk gecomponeerde werk? De stof is zoo helder geordend, de formuleering zoo scherp, de betoogtrant zoo bezonnen, het proza zoo zuiver, zoo schoon en toch zoo eenvoudig, dat de lectuur een genot wordt, ook voor anderen dan ethnologen, folkloristen en mohammedanisten, die er vol op voedsel uit kunnen putten voor hun wetenschappelijke belangstelling. Maar wordt er veel van het verslag teruggevonden in „De Atjèhers” — niet het recept hoe het Atjèh-zeer te genezen.

Hoe Snouck Hurgronje den Atjèh-oorlog zag in zijn opvolgende fasen en hoe de atjèher die wisselingen bekeek en wat er gedaan moest worden en wat gelaten, — we willen dat even aanstippen, heel kort, zooals een en ander blijkt uit het verslag.

Toen ons conflict met Atjèh rees, ware de goede manier geweest, om onder machtsvertoon betrekkingen aan te knooien met de van af de kust bereikbare hoofden, zich op de hoogte stellen van hun onderlinge verhoudingen, en een plan te ontwerpen voor een tocht door Groot-Atjèh.

Ontbrak daartoe de tijd? — dan had men, na de kraton te hebben genomen, een tocht moeten maken door de drie sagi's en eenige beheerschende punten bezetten om den atjèher van zijn onoverwinnelijkheidswaan te genezen.

Wij maakten echter de fout, de waarde van het vorstenverblijf (en deszelfs bewoners) te overschatten; en toen wij daar gingen zitten „wachten”, zag de atjèher dat als zwakte. Het was door de lafheid van de benedenlanders — meenden de bovenlanders — dat de „dalam” was gevallen! En zoo bleef ongerept: het nationaal bezit aan eigenwaan en kafir-verachting, met daarbovenop een zeer speciale haat tegenover de hollandsche opgelooften; gevolg van ons annexeren van atjèhsche onderhoorigheden langs de kusten van Sumatra, het tegengaan van den slavenhandel, onze pogingen om den soeltan te dwingen tot beloften, verdragen en schadevergoedingen, en dan de praatjes die er liepen over onze bestuursmethoden elders: heeren- en cultuurdiensten, soldatenwerving, belastingen, passendwang en andere vrijheidsbeperkingen. De javaansche man, die thuishoort een hollandsche hoed bij zijn huisdeur op een staak vond prijken, begreep dat hij moest buiten blijven en wachten tot de toewan blanda daar binnen zijn vrouw zou gelieven te verlaten. En niet alleen de vrouw, ook de godsdienst werd aangetast!...

De oorlog was van den aanvang af een volksoorlog, maar slecht geleid en zonder plan. Toen wij nu gingen „wachten”, vormden

zich dra benden die ons bestookten en onze afwachtede houding onmogelijk maakten. Wij stapten toen af van het stelsel-Van Swieten en probeerden een ander; en later veranderden we nog eens, en toen nog eens....

Maar de goede les kreeg de atjèher van den „djeundran boeta”, den „blinden generaal” Van der Heyden. De vechtlust doofde en de ingetreden rust werd geapprecieerd. Zelfs een Teungkoe Tjhèh Marahaban, ex-kali van den soeltan, onderwierp zich, en Habib Abdoerrahman zorgde vóór de bui thuis te zijn door een tijdige vrijwillige overgave.

Wij waren stellig op den goeden — zij het nog wel te verbeteren — weg. Dan werd de éénoogige generaal weggezonden, of „verban-nen” volgens den atjèher, die dat aanvoert als staal van gouvernementeële onbetrouwbaarheid.

De nieuwe periode bleek een bedriegelijk droombeeld geweest te zijn. Wie zich onderworpen hadden, merkten dat zij zich hadden vergist; wie gedraald hadden, trokken zich terug en lachten hun vluggeren uit. De poppen gingen weer dansen. En toch — de lust om zich aaneen te sluiten en te ageeren, ook buiten het eigen gebied, was onder hoofden en bevolking niet meer algemeen; het was geen echte volksoorlog meer, maar wèl algemeen was de erkenenis, dat het bestoken van de kafirs vrome sport was. Het waren echter meer „wie wilden en konden” die daarin leidden: en zoo zag men verwanten van den imeum van Loeëng Bata, een Teukoe Adan en een Teukoe Oema, optreden als vrije bende hoofden, die panglima's (bende hoofden) wierven, met als rakan's (bende leden): gespuis, dat zijn roof- en moord-instincten nu kon botvieren op achtenswaardige, zelfs hemelloon-verzekerende wijze; studenten, die door hun leeraars aangevuurd „tjahét” (bloedgetuigen) wilden worden; en jeugdige heethoofden, belust op roem.

De zoo gevormde benden waren niet groot, maar in de dorpen, waar men de vroomheid van hun streven erkende, waren ze met hun op ons veroverde wapenen onweerstaanbaar, en tegenover ons vermochten ze ook wel wat: Door ons maar telkens te taquineeren in de stellingen waartoe wij ons wilden beperken, lukte het best om 't ons erg onbehagelijk te maken.

We gingen weer overstag en trokken ons terug binnen de geconcentreerde linie.... Nu was het duidelijk, dat de kafir's niet oppermachtig waren! dus was er ook geen verontschuldiging, wanneer iemand zich onthield. Teungkoe di Tiro boodschapte het wijd en zijd: met zoo zwakke middelen was zoo groot succes bevochten; hoe groot zou het succes niet zijn wanneer de

oorlog behoorlijk gevoerd werd en niemand zich onttrok! De hoofden werden vermaand, de bevolking bevoien, en — de medewerking werd algemeen, het werd een godsdienstoorlog onder aanvoering van Teungkoe di Tiro.

Deze zond ook brieven aan de atjèh's en mohammedaansche vreemdelingen binnen onze linie, om hun te vertellen, dat zij kafir's waren en goed zouden doen zich te bekeeren; en ook hollandsche ambtenaren kregen zulke brieven, vol verwijt en met uitnoodiging den Islâm aan te nemen.

Ons bestuur verstond niet de tarting, de aanmatiging, den vlijmend-ironischen toon uit die brieven; het begreep niet, dat de teungkoe belang had bij het voortduren van den oorlog, — terwijl de leer ook verbiedt te wijken zoo niet bepaaldelijk genoodzaakt; het zag in die brieven pogingen om te komen tot een betere verstandhouding en antwoordde en deed antwoorden, betoogend en in den paaijeest. Dit was onze oelama-periode.

Eene pauze daarin vormde de Keumala-episode, toen wij poogden den soeltan in vriendschapsbanden te vangen en tot een accoord te komen met een gewaande Keumala-partij. Teukoe Oema overtuigde Teungkoe di Tiro ons te laten begaan: het zou de kompeuni enkel geld kosten; opleveren zou 't haar niets.

En toen grepen plaats de tochten van hoofden van binnen de linie, op onze kosten, met door ons betaalde geschenken, naar Keumala, om hulde te brengen aan Atjèh's soeltan, hun positie door diens negenvoudig zegel te doen wettigen en — ons geen stap nader te brengen tot de pacificatie.

Wat wij moesten doen volgens Snouck Hurgronje?

1. Keumala (soeltan c.s.) links laten liggen, als een voor den loop der dingen geheel onverschillige impotentie.
2. met de actief-vijandige partij niet trachten te onderhandelen maar haar slaan! want leer en eigenbelang brachten mee, dat zij alleen voor overmacht zou zwichten; een aantal beheerschen-de punten in Groot-Atjèh zou daarna onvermijdelijk geruimen tijd bezet moeten worden gehouden.
3. streven naar herstel van het vertrouwen in onze bedoelingen, door bevordering van landbouw, nijverheid en handel.

Van de toepassing dier drie hoofdregelen hing het werk der pacificatie af; zónder deze achtte de rapporteur haar hopeloos.

Voorts werd in het belang der continuïteit in de bestuursvoering en ter verhoeding van dwalingen als in de laatste jaren naartig begaan, geadviseerd tot:

- a. oprichting van een informatiebureau of civiele staf, welks

ambtenaren zich uitsluitend zouden wijden aan het verzamelen en verwerken van gegevens ter vermeerdering van de kennis van land en volk van Atjèh;

- b. veredeling van het corps inlandsche ambtenaren en meer continueele bestuurszorg voor de opleiding van bereikbare jonge voorname atjèhers;
- c. inachtneming van een beteren toon in den omgang met atjèhsche hoofden en minderen; en schriftelijke instructie te dien aanzien van nieuw in Atjèh aangekomen ambtenaren en officieren;
- d. mededeeling aan de regeering van alle van atjèhsche hoofden ontvangen en aan hen verzonden brieven van politieke beteekenis.

Wat was het lot van dit uitnemende advies, waarvan de wijsheid in later jaren proefondervindelijk is gebleken?

Op 28 Mei 1892 werd 't de regeering aangeboden, en, gelijk wij zagen, — de Raad van Indië zei dat 't schoon was en dat 't moest worden gedrukt. Maar te handelen naar daarin werd geraden, — men dacht er niet over!

Nadat men twee maanden lang het rapport had bewonderd, ging er een afschrift van naar den gouverneur van Atjèh; maar de gouverneur-generaal schreef een briefje achterna om den indruk te matigen, die 't op den heer Deijkerhoff kon hebben gemaakt: Zijne Excellentie wilde met den rapporteur gelooven, dat met enkel vreedzame middelen Groot-Atjèh niet spoedig zou zijn te pacificeeren; maar of Snouck Hurgronje's verwachtingen van een hervatte aggressie zouden worden verwezenlijkt?.... Trouwens — daar behoefde niet over te worden gepraat, 't zou te veel kosten. We moesten dus liever het hoofddoel dat ons in Atjèh bracht voorop stellen: den atjèher onschadelijk te maken tegenover de buitenwereld, en ons niet het hoofd te breken met Atjèh-problemen als daar waren: het al dan niet herstellen van het soeltanaat, het al dan niet bezoldigen van de hoofden van buiten de linie, enz. enz. Maar die linie, — kon die nog niet wat worden vereenvoudigd? Dáárover moest de gouverneur eens te rade gaan met den resident Scherer!

Het was duidelijk: de gouverneur-generaal vond het Atjèh-recept van Snouck Hurgronje geen spoedstuk; en de gouverneur van Atjèh wachtte dan ook een klein jaar met er — voorloopig nog maar! — op te reageeren. Er werd erg hard gewerkt op Atjèh, verzekerde de heer Deijkerhoff, en voor die harde werkers was het wel geducht hinderlijk, dat zij dan ook nog tijd moesten geven aan de behandeling van brochures en rapporten van „des-

kundigen" van buiten Atjèh, wier schrijverijen geenerlei nieuwe gezichtspunten openden. Zoo de juist verschenen brochure van Van Heutsz, en dan het verslag van Dr. Snouck Hurgronje. Maar dat verslag zou spoedig een beurt krijgen! Voor het oogenblik wilde de gouverneur er alleen van zeggen, dat het hem geen aanleiding gaf tot het doen van eenige voorstellen. De scheepvaartregeling moest eerst hebben doorgewerkt, om de gevoerde politiek van geduld oefenen en afwachten naar waarde te kunnen beoordeelen. En wat aangaat Dr. Snouck's wensch dat alle politieke brieven van of aan atjèhers in afschrift naar de regeering zouden gaan, — daartegenover stond de gouverneur achterdochtig: Dr. Snouck streefde naar bemoeienis met de atjèhsche bestuursaangelegenheden!

De gouverneur werd gerust gesteld: de landvoogd besliste, dat Dr. Snouck's wenschen op het punt van die correspondentie niet zouden worden vervuld.

Op 17 Juli 1893 kreeg het verslag de beloofde atjèhsche beurt: Een ieder berijdt zoo het een of andere stokpaardje, schreef gouverneur Deijkerhoff, en Dr. Snouck Hurgronje bereed het stokpaardje van den Islâm. Dat deed hem alle gewicht in de Atjèh-zaak overbrengen op oelama's en moslimin; maar hij vergiste zich met den invloed der soeltansfamilie te ontkennen; hij vergiste zich met den oorlog voor te stellen als een volksoorlog; en hij vergiste zich met te meenen, dat de bevolking waande te voeren den prang sabil of heiligen oorlog. Die bevolking sprak van een „oorlog op haar beurs" en van „orang moslimin jang tjari ontong sendiri" (op winst bejag uitziende moslimin). Sinds Teungkoe di Tiro en Habib Samalanga waren gestorven, was het verzet verslapt, en leek 't niets meer op een volksoorlog! Het zich nog voordoende verzet, dat het karakter droeg van chouannerie, moest men laten slijten door het sluimerend te houden. Om de benden te doen verloopen, was het beste middel: haar te verhinderen met ons in het strijdperk te treden. Binnen-de-linie-blijven, dat was onze kracht! Gingen we vechten buiten de linie — als helaas onder generaal van Teijn gebeurde — dan eindigde de verdeeldheid der bendehoofden, en de heele weerbare bevolking — die zich anders bepaalde tot het lossen nu en dan van een paar schoten — liep te wapen; en dat was koren op den molen van de oelama-partij. Klappen uitdeelen aan een bevolking die guerilla voert en geslagen spoorloos verdwijnt? Zwetserij! De zaak is, dat men te doen heeft, behalve met het geringe actieve verzet der laatste jaren, met een grooten passieven weerstand van een bevolking, die sinds eeuwen aan anarchie ten prooi en gewend het recht van den sterkste te zien heerschen,

tegen ons is opgezet, en, vreemd en wantrouwend, tot medewerking nog niet bereid is. Onze groote vijand? dat is „de oppositie in eigen boezem, die, in hare intrigues en critiek cynischer en onwaardiger dan Teungkoe di Tiro en Habib Samalanga of Teungkoe Koeta Karang, aan de vaderlandsliefde van deze drie fanatieke oelama's een voorbeeld kan nemen.”

Behalve zijn program van passiviteit, had de gouverneur ook nog een program van actie; de woorden waren er ten minste: „Van het gebied binnen onze linie uitgaande, stel ik mij voor, allengs een toestand van rust en orde, veiligheid en rechtszekerheid in het overige deel van Groot-Atjèh te organiseeren, de eenige wijze waarop wij de atjèhers vrede kunnen doen hebben met onze heerschappij. In eens en met geweld is dit doel echter onmogelijk te bereiken.”

Aldus en erger praatte Atjèh's gouverneur, en hij oogstte daarmee succes; want op 25 September 1893 deed Buitenzorg weten, dat de overweging van 's gouverneurs beschouwingen de overtuiging had bevestigd, dat op den ingeslagen weg moest worden voortgegaan.

De ingeslagen weg waarop moest worden voortgegaan? — dat was het Oemar-pad. Teukoe Oema zou moeten helpen den door Deijkerhoff gedroomden „toestand van rust en orde, veiligheid en rechtszekerheid” te organiseeren. Deijkerhoff had hem daartoe reeds in den arm genomen. Hoe kwam hij op het idee? Had men dien weg ontdekt uit het gesmade, niet tot het doen van eenige voorstellen aanleiding gevende verslag van den onvaderlandslievenden Snouck Hurgronje? In een noot stond 't pad er genoemd. Raad no. 2 daar gegeven luidde woordelijk:

„Met de actief vijandige partij d.i. de door oelama's en avonturiers georganiseerde, wel niet talrijke, maar voor aanvulling en vermeerdering uit allerlei deelen des volks steeds vatbare benden, benevens een gedeelte der gezeten bevolking en enkele hoofden, valt niet te onderhandelen, daar hunne leer en hun eigenbelang meebrengen, dat zij alleen voor geweld zwichten. Men zeer gevoelig te slaan, zoodat vrees de atjèhers weerhoudt van de gevaarlijk geworden aansluiting aan die bendevoofden, is eene conditio sine qua non van het herstel der rust in Groot-Atjèh”.

Bij het woord „avonturiers” nu stond een noot:

„Met sommige machtige avonturiers kan het wel zijn nut hebben, in onderhandeling te treden, daar zij niet, gelijk de oelama's, staan of vallen met de handhaving eener theorie. Een machtig man als Teukoe Oema zou, eens gewonnen, de geheele westkust

en een deel der XXV Moekims voor ons toegankelijk kunnen maken. Het bestuur zou echter eerst volkomen overtuigd moeten zijn, dat zijne belangen met de onze samengingen; verder zou men, zoodra eene goede verstandhouding bereikt was, voortdurend moeten trachten die zoo te benuttigen, dat, wanneer Teukoe Oema kwam te sterven, het bestuur in zijne plaats kon treden, want eene uit zoo heterogene bestanddeelen samengestelde macht als die van Teukoe Oema valt dikwijls uiteen met den man, die haar schiep. Teukoe Oema is misschien de eenige, die door de sluitingsmaatregelen getemd is, want hij heeft evenals de oelama's belang bij de verwarring, maar *mits* de peperhandel bloeie. Verkreeg nu zijne in de verwarring krachtig geworden positie bevestiging van de kompeuni, dan zou hij wellicht haar bondgenoot willen zijn".

Is die noot de kiem geweest van Deijkerhoff's Oema-politiek? Verband bestond er in allen geval wel.

Oema zocht toenadering, en langs een omweg was er al wat geparlementeerd tusschen den assistent-resident van Groot-Atjeh en hem, toen de nieuwe gouverneur Deijkerhoff ten Atjeh-tooneele verscheen.

Deijkerhoff raadpleegde Snouck Hurgronje hoe te handelen, waarop deze adviseerde: „Steekt Oema zijn hand uit, neem die dan, maar houd die hand vast! gebruik Oema waar hij bruikbaar is, maar schenk hem geen werkelijk vertrouwen!"

Er zij hier aan herinnerd: Teukoe Oema was een avonturier, kundig, energiek, met veel tact in den atjehschen omgang, verslaafd aan opium en dobbelspel, en — volmaakt onbetrouwbaar.

Proeven van die onbetrouwbaarheid had hij ons gegeven in veelvoud. Om maar eens een paar sterke dingen te noemen: In 1884 had hij, na met het oorlogsschip „Benkoelen" te zijn overgevoerd van Meulaboh naar Rigaih en vervolgens naar Lambeusôë, de gewapende sloep van de „Benkoelen" uitgemoord, die hem en zijn gezellen te laatstgenoemder plaatse aan wal had gebracht. En in 1886 had hij ter reede van Rigaih het ss. Hok Canton afgelopen.

Maar dat had hij gedaan als jongeling, in onnadenkendheid! vertelde hij later, toen hij weer eens goede gezindheid ging huichelen en aanbod doen van onderwerping.

Binnen één maand reeds na zijn optreden (31-1-'92), stelde gouverneur Deijkerhoff aan de regeering voor, dat hij met Teukoe Oema in onderhandeling zou treden. De regeering antwoordde zich daar niet mee te kunnen vereenigen. Anderhalf jaar later trad Teukoe Oema op tegen de moslimin in de XXV Moekims.

Dat was een blijk, dat hij het gouvernement goed gezind was! en opnieuw bood hij dat gouvernement zijn onderwerping aan. Den 25sten Augustus 1893 ontmoetten zij elkaar: de gouverneur Deijkerhoff en Teukoe Oema; en in September kwam het besluit af van Buitenzorg en den 30sten dier maand deelde gouverneur Deijkerhoff dat Teukoe Oema officieel mee: dat hem onvoorwaardelijke en algeheele vergiffenis was geschonken, dat hij zou dragen den titel Panglima prang besar Teukoe Djoehan Pahlawan, en dat hij op gouvernementskosten mocht onderhouden een vast legioen van 250 man.

Ook de XXVI Moekims en het benedenstuk der XXII Moekims werden door Teukoe Oema op zijn manier gezuiverd.

Oorspronkelijk bedoeld als punten van uitgang en ondersteuning voor onze patrouilles ter beheersching van het veroverd gebied, werden tijdelijke buitenposten opgericht, met daartusschen gewoonlijk door lieden van Oema bezette blokhuizen.

Binnen de linie was het toen veilig, in den naasten omtrek ging het, maar de communicatie met de buitenposten was zeer onveilig, vaak verbroken zelfs; en waar het wachtwoord was: „geen gewonden krijgen!”, liepen er — in afwijking van den opzet — maar zelden patrouilles, en dan nog met zorgvuldige mijding van den vijand.

Snouck Hurgronje begreep, dat 't spaak moest loopen, en elke gelegenheid greep hij aan, om personen van invloed ervan te overtuigen, dat de sinds 1884 gevolgde linie-politiek doelloos modderen was, en dat ze met de wijziging-Oema, zooals Deijkerhoff die uitvoerde, tot een roekeloos bedrijf werd zelfs, dat wel eens catastrophaal zou kunnen eindigen.

Succes hadden zijn waarschuwingen o.a. bij den vice-president van den Raad van Indië Jhr. C. H. van der Wijck, die later als commissaris van de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij Atjeh bezocht en toen in zijn van Snouck ontvangen geloof gesterkt werd, maar nog later, toen hij als gouverneur-generaal uit Nederland naar Indië terugkeerde, zich vleugellam moest verklaren ten opzichte van Atjeh: Deijkerhoff en de zijnen waren er in geslaagd, den minister van koloniën baron Van Dedem zoo bang te maken voor éenige wijziging in het Atjeh-beleid, dat zelfs de Koningin-Regentes er aan was te pas gebracht, om Van der Wijck te doen beloven, dat hij daaraan niets zou veranderen!

Wie wel licht zag in Deijkerhoff's Oema-politiek, dat was de ingenieur J. W. IJzerman. Als chef van de Oembilin-kolenont-

ginning had hij vrij reizen, en zoo reisde hij ook naar Atjèh, en de culinaire tafel van gouverneur Deijkerhoff vond hij te loven en ook diens politieke tafel werd gunstig beoordeeld, en van zijn goede bevindingen getuigde hij te Buitenzorg, waar Van der Wijck gaarne aanhoorde, wat indrukken lieden in wie hij vertrouwen had, mee thuisbrachten van hun reizen.

Op een keer dat Snouck Hurgronje het paleis van den gouverneur-generaal verliet in plechtige zwarte kleedij, kwam hij IJzerman tegen die den landvoogd verslag ging doen van de gunstige indrukken die hij zoo juist op een Atjèh-reis had verkregen. IJzerman was in het wit en maakte een grap over het kleurverschil, dat ook kon gelden voor hun verschillende kijk op de in Atjèh toegepaste politiek. Hij ging nu den landvoogd een andere bril voorhouden dan waardoor Snouck Hurgronje hem had laten kijken!

Op een van de laatste dagen van Maart 1896 ontmoetten beide heeren elkaar andermaal, thans te Priok: IJzerman was juist van een Atjèh-reis op Java teruggekeerd en Snouck Hurgronje deed iemand uitgeleide die Java ging verlaten.

„Dat gaat dan maar goed op Atjèh!” riep IJzerman zijn tegenstander toe.

„Ja”, luidde het antwoord, „Oema is zoo juist weggelopen met medeneming van een vracht geweren, munitie en rijksdaalders”.

„Onmogelijk!” — „Nou, het is Deijkerhoff zelf die die onmogelijkheid heeft getelegrafeerd!”

(*Wordt vervolgd*).

H. T. DAMSTÉ.

